

КРАХ ПОЛІТИКИ «НОВОЇ ЕРИ» ТА ЗАГОСТРЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ НА ПЕРЕЛОМІ ХІХ-ХХ СТОЛІТТЯ

Друга половина ХІХ століття характеризується швидким розвитком капіталістичних відносин, що обумовлювало пожвавлення національно-визвольного руху. На теренах Галичини українці та поляки стали конкурентами у боротьбі за утвердження власних інтересів. Віденські політики активно використовували суперечності між двома народами, послуговуючись принципом «розділяй і володарюй». Тому, намагання частини польського і українського політичного сегменту знайти порозуміння наштовхувалося на безліч перепон. Однак, на початку 1890-х років таке, хоч і не тривале, порозуміння було знайдене. Нажаль, природна конкуренція у боротьбі за власну державність, взаємна недовіра, що накопичилася впродовж десятиліть, прояви екстремізму з двох боків, не дозволили закріпити успіх політики «нової ери».

Ключові слова: політика нової ери, українці, поляки.

Кучеренко А. А.,
Херсонський державний університет,
г. Херсон, Україна

КРАХ ПОЛІТИКИ «НОВОЙ ЭРЫ» И ОБОСТРЕНИЕ УКРАИНСКО-ПОЛЬСКОГО ПРОТИВОСТОЯНИЯ НА ПЕРЕЛОМЕ ХІХ-ХХ ВЕКА

Вторая половина ХІХ века характеризуется быстрым развитием капиталистических отношений, что обусловило активизацию национально-освободительного движения. На территории Галиции украинцы и поляки были конкурентами в борьбе за утверждение собственных интересов. Центральная власть активно использовала противоречия между двумя народами, используя политику «разделяй и властвуй». Поэтому, попытки части польских и украинских политических деятелей достичь примирения наталкивались на множество препятствий. Однако, в начале 1890-х годов такое, хоть и не долговременное, примирение было достигнуто. К сожалению, естественная конкуренция в борьбе за собственную государственность, взаимное недоверие, которые накапливались десятилетиями проявления экстремизма с двух сторон, не позволили закрепить успех политики «новой эры».

Ключевые слова: политика новой эры, украинцы, поляки.

Alla Kucherenko,
Kherson state university,
Kherson, Ukraine

THE CRASH OF «NEW ERA» POLICY AND EXACERBATION OF UKRAINIAN-POLISH CONFLICT AT THE TURN OF THE 19th AND 20th CENTURIES

The second half of the 19th century is characterized by rapid development of capitalist relations that conditioned the recovery of the national liberation movement. In Galicia the Ukrainians and the Poles were competitors in the struggle to uphold their interests. This confrontation especially intensified after Galicia had been given the autonomous rights and after the start of the elections to the Galician regional Diet. Viennese politics actively used the conflict between two nations, employing the principle of "divide and rule". Therefore, the attempt of the Polish and Ukrainian political segment to achieve understanding met many obstacles. However, in the early 1890s, the agreement was found, though not for a long period. The Ukrainians have received concessions from the Polish ruling class. These concessions were in the gradual opening of the Ukrainian high schools, declaring the right of the Ukrainians to use their native language in public institutions, promises to revise the electoral law, the permission to work at Lviv University for Michael Hrushevsky. Unfortunately, the natural competition in the struggle for their own statehood, the mutual distrust that has accumulated over the decades, the manifestations of extremism on both sides did not allow to consolidate the achievements of the policy of "new era". We have to state that

the policy of "new era" has not been investigated enough in the Ukrainian and Polish historiography. This article aims to examine the existing literature on the issue and focuses on the most important problems of the Polish-Ukrainian relations in the late 19th century.

Key words: *politics of «new era», the Ukrainians, the Poles.*

Українсько-польські стосунки – ключова проблема історії Галичини. Вони були визначальними в політичній, економічній, соціальній та культурній сферах життя галичан. Саме українсько-польські стосунки, їх генеза, особливості протікання і наслідки покладені в основу даної статті.

Необхідною умовою для будь-якого історичного дослідження є наявність максимального охоплення доступного кола наукової літератури. Хотіли би звернути увагу на деякі проблеми з приводу даного питання. Перш за все в радянській історичній літературі узагальнюючих праць по даному питанню не достатньо. Увага приділялася окремим питанням та «визвольній боротьбі трудящих мас». Це, зокрема, стаття В. Бориса, присвячена українсько-польським відносинам під час революції 1848 р. в Галичині [1]. Автор прагнув показати всю складність ситуації, розбіжності серед повсталих поляків і українців. В. Іщенко зображає селянський рух в Галичині в 1905-1907 рр. як відгук революційному руху в Російській імперії [2]. Тема українсько-польських стосунків присутня в праці С. Трусевича «Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50-70-х рр. XIX ст.». Автор, зокрема, висвітлює боротьбу «прогресивної громадськості проти буржуазного націоналізму», за єднання революційних сил російського, українського та польського народів [3]. У сучасній українській історіографії з'явилося ряд праць, присвячених окремим питанням українсько-польських відносин. О. Аркуша розкрила протистояння поляків і галичан під час виборчих компаній 1889 і 1895 рр. [4], висунула проблему консолідації національно-політичних сил українського галицького суспільства у 1890-х рр. [5]. Дослідниця залучила до роботи ряд важливих джерельних матеріалів, які раніше були недоступні. Ґрунтовне висвітлення українсько-польських відносин в Галичині

містять праці І. Чорновола. Особливе місце займає його монографія, присвячена угоді 1890-1894 рр. [6]. Автор детально описував причини укладення угоди, її особливості; наслідки для обох сторін. У монографії І. Чорновола «Українська фракція крайового сейму 1861-1901 рр.» значна увага приділяється відносинам із поляками, намаганням українців вирішити спірні питання легально, за столом переговорів [7]. Українсько-польським відносинам у Галичині на початку XX ст. присвячені матеріали міжнародної науково-практичної конференції, яка відбулася в 1996 році [8]. У збірнику містяться статті як українських, так і польських істориків, що дозволяє більш повно відтворити трактування подій двох сторін. Окремі проблеми були висвітлені українськими істориками-емігрантами і видані за кордоном. Українсько-польським стосункам в XIX ст. присвячена праця М. Демковича-Дворянського [9]. Значну увагу він приділив «весні народів» і угоді 1890-1894 років. В. Луців висвітлив участь українців у польському повстанні 1863 року [10].

У 1867 році внаслідок досягнення австро-угорського компромісу, Австрія перетворилася в дуалістичну Австро-Угорську монархію. Стосовно Галичини австро-угорський компроміс доповнювався австрійсько-польським компромісом, який розширив політичні права поляків у краї. За умовам компромісу, намісник Галичини обов'язково повинен був призначатися з числа польської аристократії, а у Відні польських інтересів мав пильнувати окремий «міністр для справ Галичини». Уся соціальна, економічна і освітня політика була спрямована насамперед на задоволення польських інтересів. Українські (руські) послі володіли лише 15 % депутатських місць у Галицькому сеймі, що було недостатньо для ефективного супротиву колонізації краю [11, с. 129].

Посилення польських позицій в Галичині супроводжувалося розколом в українському таборі. Руська інтелігенція у пошуках нових аргументів на користь своїх національних прав прагнула довести, що вона має за собою такі самі давні політичні і культурні традиції, як і поляки. З цією метою одна її частина (староруси) посилалася на історію Київської Русі й Галицько-Волинського князівства, на церковно-слов'янську літературу; інша ж (москвофіли) шукала порятунку від колонізації в орієнтації на Російську імперію. Відень достатньо серйозно ставився до діяльності останньої. Як зазначив Клац Бахман: *«Австрійські політики вбачали в їх діях не тільки релігійну пропаганду, але і політичну, і очевидно одне з другим досить часто йшло в парі. В багатьох бурсах для молоді виявлено літературу, що прославляла імперію Романових, політичний устрій в Росії і висміювала владу Габсбургів; виявлено молитовники, в яких закликали молитися за підпорядкування Галичини російському царю, за відділення Галичини від Австро-Угорської монархії»* [12, с. 83].

Безперечним було те, що другій половині XIX століття польсько-українські стосунки в Галичині були достатньо напруженими. Ця складність взаємин простежувалася в політичному протистоянні під час виборів до Галицького сейму та Віденського парламенту, а також у взаєминах греко-католицької церкви та католицького костелу. Вести міжконфесійний діалог папа Пій IX уповноважив спеціальною енциклікою *«Amantissimus humani generi Redemptor»* (1862) Конгрегацію. Однак, це ще більше напружило ситуацію. Хоча формально в 1863 році керівники двох релігійних громад дійшли до порозуміння і підписали доопрацьований текст угоди 1853 року (Konkordia). Її метою було урегулювання взаємин між духовенством та мирянами. За розпалювання ворожнечі духовенству загрозували сурові покарання і навіть позбавлення сану. Реалізація угоди не була простою, хоча запобігала виникненню багатьох міжконфесійних конфліктів. На цю обставину звертає увагу А. Крохман зазначаючи, що угода не була в стані врегулювати всі

проблеми, які накопичилися між греко-католиками та католиками [13, с. 172].

Наступові москвофільства протистояла молода народовська інтелігенція. Відсутність організаційно-політичної опори в масах штовхала народовців до пошуку компромісів і угод. Не маючи змоги побороти москвофільський вплив, відчуваючи безсилля перед польською шляхтою, народовці зробили спробу порозумітися з нею у Галицькому сеймі. 27 жовтня 1869 року народовець Юліан Лаврівський (віце-маршал крайового сейму), проголосив від імені 30 українських послів у сеймі угодовський проект [14, с. 56]. *«Ми залишаємо давню політику, – заявив Лаврівський, – й вступаємо на нову дорогу. Не домагаємося поділу Галичини, але признаємо наш край за спільний, а в ньому на спільній підставі хочемо далі працювати разом»* [15, с. 72].

Польська сеймова більшість відіслала проект Ю. Лаврівського до спеціальної комісії для конкретизації. Справа тягнулася два роки. Практичного результату від роботи комісії не було, сейм так і не прийняв ніякої ухвали щодо проекту. Наслідком угодовської акції Ю. Лаврівського було лише дальше зміцнення позицій польської шляхти, розкол у таборі народовців і перехід частини до москвофілів.

Наприкінці 1880-х років виникло сильне напруження в австрійсько-російських стосунках, спричинене зіткненням інтересів двох імперій на Балканах. Очікувалося, що воно може призвести до вибуху війни, в яку втягнеться й Німеччина. В січні 1888 року у берлінському журналі *«Gegenwart»* заявила стаття німецького філософа Едуарда фон Гартмана, в якій висловлювалася ідея утворення з українських земель Російської імперії *«Київського королівства»* [16, с. 71]. Ідея утворення *«Київського королівства»* викликала резонанс з боку австрійських, німецьких, російських, українських та польських політичних кіл. Австрійський уряд серйозно зацікавився українським рухом у Наддніпрянщині, сподіваючись з його допомогою відірвати Україну від Росії. Ця ідея відповідала бажанню фракції так званих австрофілів на чолі з Антоновичем і Кониським у середовищі Київської

громади [6, с. 69]. Вони прагнули схилити на бік української справи керівні кола Австрії, а в Галичині – польську адміністрацію, їхня ініціатива збіглася з акцією австрійського міністра закордонних справ графа Кальнокі. Відень прагнув у разі війни забезпечити себе лояльністю галицького суспільства. Для цього треба було побороти вплив москвофільської пропаганди та примирити між собою поляків і українців [16, с. 72].

Не було єдності стосовно українського питання й серед польських політиків, які розділилися на два табори. Найбільше ділило два угруповання те як взагалі ставитися до українців. Станчики, відповідно до політики віденського уряду схилилися до угоди з метою співпраці з українцями та розширення їх виборчих прав. Подоляки, традиційні консерватори, навпаки – бачили загрозу з боку українців і перебували з ними в перманентному протистоянні. *«Належить однак підкреслити на захист подоляків, що джерелом загострення польсько-українського конфлікту на сході Галичини був передусім Відень, який був для русинів «вищою інстанцією». При ігноруванні українських інтересів австрійські німці «казали» русинам нехтувати пошуком злагоди з поляками»* [17, с. 208].

Під тиском віденської і київської сторін галицькі народовці і польські політики пішли на компроміс. Галицький намісник (з осені 1888 р.) граф Казимир Бадені вирішив мати справу з адвокатом Костем Телішевським, який видався йому людиною рішучою, діловою та принциповою. Впродовж 1890 року вони зустрічалися чотири рази [16, с. 124]. Умови порозуміння, що узгодили К. Телішевський та К. Бадені, полягали в наступному: утраквізм успіху учительських семінарій, відкриття ще однієї руської гімназії в Східній Галичині; кафедра історії України у Львівському університеті; забезпечення руській мові рівноправності з польською та німецькою; *«відповідна репрезентація в ділах законодавчих»*; народовець у міністерстві освіти; *«поворот урядників русинів з Мазурицини на Русь»* (тих, що отримували призначення в етнічні польські райони, що сприяло їх асиміляції) [5, с. 198]. 24 листопада 1890 року намісник запросив до себе на аудієнцію

лідерів народовців. У зустрічі брали участь: голова «Народної Ради» Омелян Огоновський, її секретар Кость Левицький, О. Барвінський, посол до парламенту К. Мандичевський, К. Телішевський та митрополит С. Сембратович [7, с. 125]. Про деталі переговорів знала лише обмежена кількість осіб: О. Барвінський, І. Белів, Д. Гладилович, К. Левицький, Ю. Романчик, М. Сочинський, О. Степанович, І. Чапельський. Їх оприлюднив лише 1892 році К. Телішевський [9, с. 92]. Офіційного тексту угоди ніколи не було складено. Формально вона трималася на чесному слові її ініціаторів, що робило цей компроміс дуже хитким. Найменша підозра у нечесності однієї із сторін ставила під загрозу усю акцію. В двох спільнот «новоєрівська» політика не знаходила широкої підтримки. Серед українців найбільше проти неї виступали москвофіли і радикали. У боротьбі з «українським націоналізмом» східно-галицькі польські консерватори шукали союзників у середовищі «москвофілів». Крім того, угода була укладена за часів, коли чеські, словенські і хорватські політики домагалися такої реформи виборчого закону, яка б підірвала німецько-угорсько-польське домінування в парламенті. Для координації вони заснували Слов'янську коаліцію, до якої закликали і українських депутатів [18, с. 77]. Загал польських політиків виявився не готовим до карколомного розвитку подій. Так, краківський «Час» повідомив про угоду аж 29 листопада і додав до цього такий коментар: *«Порушена справа вимагає довгого аналізу. Під першим враження зазначимо лише важливість факту. Це є багатообіцяючий вступ, який, проте, вимагає, щоб те, що цей вступ заповідає, розвинулося у подальшу акцію»* [6, с. 128]. 6 вересня 1892 року урядова «Газета Львівська» та «Діло» повідомили про те, що цар дав дозвіл на відкриття кафедри історії Східної Європи у Львівському університеті та що професор, який її очолить, викладатиме по-українськи [19, с. 290]. Дослівно її назва звучала так: *«друга кафедра світової історії з особливим прийняттям до уваги історії Східної Європи»*. Відсутність у ній терміну Україна австрійські урядники пояснювали тим, що згадка про нього може стати

приводом до чергового загострення стосунків із Росією [20, с. 550]. Однак, такі запевнення не зовсім відповідали дійсності: вирішальним у створенні назви кафедри був голос польських політиків. Коли справа підходила до кінця, В. Антонович, якого запросили очолити нову кафедру, раптово відмовився від своєї нової посади (посилаючись на стан здоров'я). За його порадою до Львова приїхав М. Грушевський, якого затвердили 11 квітня 1894 року.

Ще одним вагомим здобутком «нової ери» було запровадження до галицьких шкіл фонетичного правопису української мови. Цю проблему вперше підняв професор Чернівецького університету Степан Смаль-Стоцький. У 1886 році він запропонував міністру освіти проект зміни етимологічного правопису української мови на фонетичний. Його пропозиція і подальші звернення не мали відгуку. Підчас «нової ери» були також підтвержені державні права української мови. Проблема полягала в тому, що органи влади були зобов'язані відповідати на подання українською мовою по-українськи, однак цієї практики дотримувалися далеко не завжди. 14 березня 1892 року К. Бадені видав обіжник, який нагадав про чинне законодавство щодо застосування української мови в австрійському діловодстві. Однак, це практично не вплинуло на поведінку органів влади, що й надалі нехтували її правами [18, с. 160].

До 1892 року в Галичині існувала лише одна українська гімназія у Львові. 30 березня 1892 року сейм ухвалив рішення про заснування української гімназії в Коломиї. 4 вересня сеймову революцію підписав імператор і 21 вересня відбулося урочисте відкриття українського паралельного класу коломийської гімназії [6, с. 149].

Існує думка, що українська громадськість несправедливо поклала на К. Бадені основну відповідальність за брутальні вибори до Галицького крайового сейму 1895 року, а особливо до австрійського парламенту в 1897 році, хоча насправді за виборчі зловживання були відповідальні президент польського Центрального передвиборчого комітету для Східної Галичини граф В. Дідушицький і намісник Галичини князь Є. Сангушко. Тема «баденівських виборів» була використана під

час повалення коаліцією німецьких шовіністів, антисемітів та соціал-демократів уряду, очолюваного К. Бадені. Наслідком цього стало призначення в 1898 році намісником Галичини представника подоляків графа Л. Пінінського, через що започаткована К. Бадені програма широкомасштабних реформ на користь українців була фактично згорнута. Очевидно і те, що намісник Галичини не міг гарантувати народовцям виконання таких вимог, як, наприклад, відкриття нової гімназії чи університетської кафедри: для цього йому бракувало повноважень. Так, згідно з пропозицією А. Сапєги віце-голова шкільної ради М. Бобжинський висловився проти української гімназії в Перемишлі. *«Замість нової гімназії пропонував утворити українські класи при перемишльській гімназії, додаючи: в міру потреби, натомість резолюцію про визначення умов відкриття паралельних українських класів у гімназіях інших міст»* [21, с. 184-185]. У цій ситуації намісник нічого вдіяти не зміг.

Таким чином, українсько-польські взаємовідносини в Австрійській імперії до 1890 року були досить напруженими. В залежності від політичної ситуації обидві сторони ішли на зближення, але, як правило, взаєморозуміння тривало недовго. В 1888-1889 роках угодовські контакти здобули протекцію вищих урядових сфер і почали втілюватися в життя.

Кардинальний вплив на ситуацію в Галичині мала соціально-економічна ситуація, яка була обумовлена бурхливим розвитком капіталістичних відносин. У Східній Галичині інтенсивно розвивалася нафтовидобувна та інші галузі промисловості. Зародився робітничий клас, почали формуватися політичні партії. Греко-католицька церква не могла нехтувати політичними процесами, що охопили українську спільноту. Разом із тим, не можемо погодитися із твердженням, що голова греко-католиків митрополит Шептицький завжди був неприязно налаштований до поляків, тому був одним із ідеологів українського націоналізму і винуватцем погіршення стосунків між українцями та поляками [22, с. 9]. Прикладом того, що митрополит намагався залагодити конфлікт є підписаний у 1907 році лист-звернення до духовенства. В ньому застерігалось

священики від активного поринання в політичне життя. Їх увагу було привернено, що повинні слугувати всьому народу, а не якійсь одній політичній силі. Засудив митрополит і вбивство українським студентом намісника Анджея Потоцького. Ця обставина викликала навіть жорстку критику з боку низки українських політиків та преси. Вони пригадали митрополиту про його польське походження [23, с. 109].

На переломі XIX – XX століття східно-галицькі подоляки знайшли союзника в особі ендеків. Ці політичні сили були вороже налаштовані до українського руху і його

вимог загального виборчого права, парцеляції землі й доступу до урядових посад, а перш за все підтримку страйків, які вибухнули в українських селах влітку 1902 року [24, с. 60].

Таким чином, найгучнішою спробою українсько-польського порозуміння була угода 1890-1894 років (так звана «нова ера»). Вона виявилася тривалішою, ніж попередні спроби порозуміння, та все ж не довговічною. Угода показала неспроможність взаємного порозуміння між українцями та поляками і після 1894 року протистояння ще більше посилювалося.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борис В. Деякі питання українсько-польських відносин під час революції 1848 р. в Галичині // Українське слов'янознавство. – 1972. – № 6. – С. 74-87.
2. Іщенко В. Селянський рух у Східній Галичині (1909-1907) // Український історичний журнал. – 1977. – № 1. – С. 97-102
3. Трусевич С. М. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50-70-х рр. XIX ст. – К., 1978. – 168 с.
4. Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. – Львів, 1996, 174 с.
5. Аркуша О. Проблема консолідації національно-політичних сил українського галицького суспільства у 90-х рр. XIX ст. // Молода нація: альманах. – 1996. – №3. – С. 198-212.
6. Чорновіл І. Польсько-українська угода 1890-1894 рр. – Львів, 2000. – 247 с.
7. Чорновіл І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861-1901 рр. (нарис з історії українського парламентаризму). – Львів, 2002. – 288 с.
8. Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.) / Ред .кол. : П. Федорчак – відп. ред. та ін. – Івано-Франківськ, 1997. – 452 с.
9. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки в XIX ст. З передмови В. Янева. – Мюнхен, 1969. – 119 с.
10. Луців В. Українці і польське повстання 1863р. // Визвольний шлях. – 1959. – Кн. 9-10. – С. 63-87.
11. Трусевич С. М. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50-70-х рр. XIX ст. – К., 1978.
12. Wachmann K. Tło polityczne ekspansji prawosławia na terenie Galicji przed wybuchem I wojny światowej, [w:] Biuletyn Południowo – Wschodniego Instytutu Naukowego. – nr 3. – Przemyśl. – 1997.
13. Krochmal A. Regulacje prawne między kościołem łacińskim a cerkwią greckokatolicką w metropolii lwowskiej w okresie autonomii galicyjskiej, [w:] Rocznik historyczno – archiwalny, – Tom X. – Przemyśl, 1995.
14. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) – Івано-Франківськ, 1993.
15. Історія суспільної думки України / Друга половина XIX ст. Хрестоматія / Уклад.: А. Болебрух. – Дніпропетровськ, 1994.
16. Чорновіл І. Поляки і українці у політиці 80-х рр. XIX ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995.
17. Bartoszewicz K. Dzieje Galicji. Jej stan przed wojną i „wyodrębnienie», Warszawa-Kraków 1917.
18. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. – К., 1996.
19. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVII ст. – початок XX ст.). – Львів, 1996.
20. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів, 2002.
21. Moklak J. W walce o tożsamość ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Sejmu Krajowego. 1866-1892 / J. Moklak. – Kraków : Historia Jagellonica, 2004.
22. Rzemieniuk F. Walki polityczne greckokatolickiego duchowieństwa o niepodległość Ukrainy w okresie II Rzeczypospolitej (1918-1939), Siedlce, 2003.
23. Stępień S. Stanowisko metropolity Szeptyckiego wobec zjawiska terroru politycznego, [w:] Metropolita Andrzej Szeptycki Studia i materiały. – Kraków 1994.
24. Kulak T. Między austriacką lojalnością a polską narodowością, [w:] Galicja i jej dziedzictwo, –Rzeszów, 1994. – t. I.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Drozd Roman*, dr hab., prof.; *Котляр Ю. В.*, д.і.н., проф.